

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historicolitteraria XVI (2016)

ISSN 2081-1853

DOI 10.24917/20811853.16.21

Justyna Tyrka

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Nad memuarami w dawnej Rzeczypospolitej

Monografia *Memuarystyka w dawnej Polsce* pod redakcją Piotra Borka, Dariusza Chemperka i Anny Nowickiej-Struskiej, pozwala czytelnikowi zapoznać się z analizami i badaniami przeprowadzonymi nad egodokumentami z terenów dawnej Rzeczypospolitej. Badacze podejmują różne tematy, posługując się zróżnicowanymi narzędziami metodologii. Dokumenty są analizowane na wiele sposobów: niektórzy autorzy przedstawiają ujęcie przekrojowe, inni skupiają się nad relacją jednego twórcy. Ilość materiału zebranego w monografii pozwala na dokładny ogląd egodokumentów, warto zatem zapoznać się z jej treścią.

Stanisław Roszak z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w szkicu zatytułowanym *Od „piśmiennictwa przestrzeni prywatnej” do Villi Vigoni. Z doświadczeń europejskich zespołów badaczy egodokumentów* proponuje, aby istotę indywidualizmu i tożsamości rozważać w dwóch wymiarach – ekstensywnym i intensywnym. Przywołuje wyniki badań, wytyczanych przez konkretne ośrodki i osoby (np.: program LEGODOK, Dziedzictwo egodokumentalne Litwy). Dokonuje podziału dokumentów, stwierdzając, że archiwum pamięci to najszersza definicja, obejmująca egodokumenty, samoświadectwa i autobiografie.

Praca Rafała Wójcika z Biblioteki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, *Wokół dwóch diariuszów lekarza i burmistrza poznańskiego, Kaspra Goskiego*, przywołuje postać tytułowego bohatera, o którym dotychczas nie powstała żadna obszerniejsza praca naukowa. Wójcik nazywa Goskiego jedną z „najciekawszych osobistości żyjących w szesnastowiecznym Poznaniu”¹. Jest interesujący przede wszystkim ze względu na pozostawione kalendarzowe notatki diariuszowe. Wójcik klasyfikuje je ze względu na podejmowaną tematykę. Podkreśla, że istnieje duże prawdopodobieństwo, „iż Goski prowadził także zapiski (...) w innych kalendarzach, które albo nie zachowały się do naszych czasów, albo wciąż jeszcze czekają na odkrycie”².

¹ R. Wójcik, *Wokół dwóch diariuszów lekarza i burmistrza poznańskiego, Kaspra Goskiego*, [w:] *Memuarystyka w dawnej Polsce*, red. P. Borek, D. Chemperek, A. Nowicka-Struska, Collegium Columbinum, Kraków 2016, s. 18.

² Tamże, s. 30.

W szkicu Mirosława Lenarta z Uniwersytetu Opolskiego, pt. *Relacje i zapiski dotyczące pobytu w Padwie peregrynantów z terenu dawnej Rzeczypospolitej w źródłach polskich i włoskich (XVI–XVII w.)*, autor wspomina o dokumentach rejestrujących obecność peregrynantów z terenu Polski w Padwie. Można pośród nich odnaleźć relację z przejazdu Bony, Henryka III Walezjusza, Jerzego Radziwiłła, Macieja Rywockiego, Teodora Stefana Billewicza, Krzysztofa Zawiszy. Dokumenty te dowodzą obecności polskich studentów w Padwie. Autor stwierdza, że Padwa odgrywała wielką rolę w rozwoju polskiej kultury.

Dorota Żołądź-Strzelczyk z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w pracy *Świat dziecka w pamiętnikach doby staropolskiej* wskazuje trzy płaszczyzny, na których może pojawić się w relacji pamiętnikarza informacja o dziecku. Zdarza się, że pamiętnikarz lub pamiętnikarka opisują swoje własne dzieciństwo, np. relacje Jerzego Ossolińskiego, Wiridianny Fiszerowej czy Józefa Rulikowskiego. Kolejne informacje dotyczą zwykle dzieci pamiętnikarza lub pamiętnikarki, jak u Henriety z Działyńskich Błędowskiej, Krzysztofa Zawiszy, Antoniego Biesiekierskiego. „Trzecia płaszczyzna dotyczy wzmianek o dzieciach z rodzin spokrewnionych, zaprzyjaźnionych lub obcych. Tutaj mamy informacje o narodzinach dzieci, chrzcinach, o ich chorobach czy śmierci – tego typu wzmianki występują w większości pamiętników”³ – podkreśla autorka. Wspomina również o pamiętnikach spisywanych przez dzieci, jednak nie ma ich zbyt wiele. Z biegiem czasu dzienniki zawierały coraz więcej informacji o dzieciństwie, przeważnie subiektywnych i opisujących tylko życie dzieci z wyższych stanów.

Teresa Chynczewska-Hennel w swoim szkicu *Czego nie chciał opisać Albrycht Stanisław Radziwiłł?* zwraca uwagę, że pamiętnik Albrychta Stanisława Radziwiłła „jest najchętniej, zdaje się, cytowanym przez historyków”⁴. Mimo wszystko jego relacje nie są pełne, na tle innych wspomnień z epoki okazuje się, że pominął on np. wiele szczegółów związanych z zaślubinami Władysława IV z Cecylią Renatą, czy przeniesieniem relikwii św. Kazimierza. Nie opisał on w ogóle uczty w Lęborku, związanej z powitaniem królowej. Autorka stwierdza, że warto zestawiać informacje zawarte w pamiętnikach „z innego typu relacjami, nawet jeśli nie wszystkie spełniają kryteria pamiętnikarskie”⁵. To zapewne otworzy nowe drogi interpretacji.

Postać hetmana wielkiego litewskiego Janusza Radziwiłła przybliży Dariusz Milewski z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W swoim studium *Bohater czy zdrajca? Hetman litewski Janusz Radziwiłł i jego działalność w latach 1654–1655 w pamiętnikach z epoki*, autor tłumaczy, w jaki sposób Janusz Radziwiłł uprawiał „autopropagandę”, usiłując znaleźć wytłumaczenie dla swoich działań. Milewski odpowiada na pytanie, w jaki sposób postrzegali hetmana wielkiego litewskiego ludzie mu współcześni. Stronnikami Janusza Radziwiłła byli m.in.: Bogusław Radziwiłł i Maciej Vorbek-Lettow, którzy oceniali jego dorobek pozytywnie i nie mieli mu za złe poniesionych strat. Zwłaszcza Vorbek-Lettow stara się przede

³ D. Żołądź-Strzelczyk, *Świat dziecka w pamiętnikach doby staropolskiej*, [w:] *Memuarystyka...*, s. 58.

⁴ T. Chynczewska-Hennel, *Czego nie chciał opisać Albrycht Stanisław Radziwiłł*, [w:] *Memuarystyka...*, s. 59.

⁵ Tamże, s. 66.

wszystkim zaznaczać zasługi hetmana. Przeciwnikiem politycznym Radziwiłła był Stefan Franciszek z Prószca Medeksza. Krytykował on hetmana za podejmowane decyzje polityczne i militarne. Kronikarz Mikołaj Jemiołowski przywołuje krążące po kraju plotki i przypisuje Radziwiłłowi zdradę. Prezentacja postaci Janusza Radziwiłła była według autora uzależniona od narodowości pamiętnikarza i czasu powstania dzieła. Hetman wielki litewski jest postacią złożoną: do roku 1654 był postrzegany jako bohater, następnie został obwołany zdrajcą.

Anna Nowicka-Struska w anlizie *Pamięć zbiorowa i pamięć miasta w świetle lubelskich dominikańskich przekazów mirakularnych XVII i XVIII wieku* porusza tematykę związków narracji mirakularnych z miastem. Celem analizy jest – jak pisze autorka – „ogład tych tekstów w świetle zagadnień pamięci zbiorowej mieszkańców Lublina, odnalezienie w przekazach cech budujących pamięć kulturową i komunikatywną, wskazanie mikrotopografii oraz prześledzenie metamorfoz przekazu dominikańskiego”⁶. Autorka skupia się na cudach, które za sprawą relikwii św. Krzyża dokonały się w lubelskiej katedrze. Przytacza opowieści spiswane przez Andrzeja Wargockiego, Pawła Ruszła, Piotra Przewoskiego. Dostrzega, że pozostawione przez nich opisy są nierozzerwalnie związane z miastem, dokumentują jego przestrzeń, ilustrują wszystkie cechy pamięci zbiorowej.

W szkicu *Pamięć przestrzeni – Lwów oblężony w wybranych mieszczkańskich diariuszach połowy XVII wieku* Piotr Borek z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie skupia się na relacjach związanych z Lwowem. Zauważa, że są one „stosunkowo często w relacjach diariuszowo-pamiętnikarskich w kontekście kampanii militarnych na ruskich terenach Rzeczypospolitej”⁷. Podkreśla, że osobą, która pozostawiła po sobie najwięcej relacji z oblężenia miasta w drugiej połowie XVII wieku, jest Józef Bartłomiej Zimorowic. Przywołuje również relacje Jana Zuchorowicza, Samuela Kazimierza Kuszewicza, Andrzeja Czechowicza i Natana Hanowera. Podkreśla, że diariusze szlacheckie różnią się od mieszczkańskich. Wyższe warstwy zwykły opisywać oblężenie rzeczowo, pomijając ogromy strat materialnych. Dla mieszczan najazd wojsk był karą za popełnione grzechy.

Droga Bogusława Kazimierza Maskiewicza „na koronację Jana III, króla polskiego” w świetle jego diariusza to studium Marioli Jarczykowej nad diariuszem Bogusława Kazimierza Maskiewicza. Autor skupia się na zapiskach związanych z koronacją Jana III. Maskiewicz dokładnie opisał swą podróż i szczegóły dotyczące obchodów związanych z koronacją nowego króla. Te opisy dowodzą, że był on bystrym obserwatorem, który umiał sprawnie ocenić otaczającą go rzeczywistość.

Monika Żeromska-Ciesielska z Uniwersytetu Opolskiego w pracy *„Wiązał mnie jaśnie pan wojewoda...” – rola darów w sarmackiej rzeczywistości. Prolegomena* opisuje, w jaki sposób pamiętnikarze z XVII i XVIII wieku wspominali o ofiarowanych darach. Prezenty przyjmowano najczęściej z okazji świąt rodzinnych, aby wyrazić uznanie, czy podziękować za przybycie. Wręczano sobie owoce, broń, zwierzęta, ale także dzieła sztuki: utwory literackie lub portrety. Moźni magnaci prezentowali

⁶ A. Nowicka-Struska, *Pamięć zbiorowa i pamięć miasta w świetle lubelskich dominikańskich przekazów mirakularnych XVII i XVIII wieku*, [w:] *Memuarystyka...*, s. 83.

⁷ P. Borek, *Pamięć przestrzeni – Lwów oblężony w wybranych mieszczkańskich diariuszach połowy XVII wieku*, [w:] *Memuarystyka...*, s. 99.

o wiele bardziej drogocenne dary (fuzję, czapkę, szablę oprawioną w srebro, suknię itp.). Jednym z najpopularniejszych darów były jednak zwierzęta, zwłaszcza psy myśliwskie. Autorka przywołuje fragmenty pamiętników Paska, gdzie opisane jest, w jaki sposób obdarował króla. „Kultura darów nie została jeszcze zbadana, [...] tekst stanowi dla tego zagadnienia badawczego jedynie prolegomenę⁸” – konkluduje Żeromska-Ciesielska.

Valentyzna Sobol z Uniwersytetu Warszawskiego w swoim *Dyskursie życia prywatnego w „Diariuszu podróжным” Filipa Orlika (ujęcie komparatystyczne)* poddaje analizie tytułowy pamiętnik. Konkluduje: „specyfika diariuszowych notatek z zakresu życia prywatnego jest warunkowana: otoczeniem, polityczną sytuacją międzynarodową, zdrowiem autorów, wreszcie emocjami⁹”. Przywołując zapisy z pamiętnika Orlika, autorka dowodzi, że był on ciekawym świata uczonym.

W szkicu „*Dla pewniejszej wiadomości sukcesorom moim do moich fortun należącym*”: 1731 rok w dzienniku Antoniego Kazimierza Sapiehy, Jolita Sarcevičienė zauważa, że autor prowadził rzetelne notatki, w których „dokładnie zarejestrowana jest codzienna działalność członka rodziny Sapiehów¹⁰”. Zapisywał on głównie informacje ekonomiczne, starał się zachowywać obiektywizm, mimo to można poznać go jako aktywnego działacza politycznego, określić jego światopogląd i sposób myślenia. Artykuł Sarcevičienė analizuje wpisy w diariuszu Sapiehy, omawia najważniejsze tematy przez niego podejmowane w roku 1731. Dzięki dokładnemu oglądowi tego fragmentu pamiętnika można stwierdzić, „że Antoni Kazimierz Sapieha prowadził aktywny tryb życia¹¹”. Jego zapiski dotyczą głównie kwestii ekonomicznych i są cenzurowane, ponieważ Sapieha chciał wykreować jak najlepszy swój wizerunek.

Tomasz Ciesielski z Uniwersytetu Opolskiego w pracy *Zapusty szlacheckie i magnackie w XVIII wieku w świetle „Opisu obyczajów za panowania Augusta II” Jędrzeja Kitowicza oraz pamiętników i dzienników z czasów saskich*, analizuje diariusze Jędrzeja Kitowicza, Michała Kazimierza Radzwiłła, Stanisława Niezabitowskiego i Jana Kazimierza Biegańskiego. Przybliża obyczaje szlacheckie związane z zapustami, podając najczęstsze rozrywki. W XVIII wieku „rytm życia towarzyskiego wyznaczały odwieczyny rodziny i przyjaciół oraz organizowane w szerszym gronie rauty, przyjęcia z tańcami czy bale. Ich intensywność i okazałość dochodziła szczytu w trzy ostatnie dni zapustne¹²”. Karnawał był ważnym elementem życia każdego szlachcica, relacje pamiętnikarskie opisujące ten obyczaj pozwalają poznać mentalność i sposób życia naszych przodków.

⁸ M. Żeromska-Ciesielska, „Wiązał mnie jaśnie pan wojewoda” – rola darów w sarmackiej rzeczywistości. Prolegomena, [w:] *Memuarystyka...*, s. 147.

⁹ V. Sobol, *Dyskurs życia prywatnego w „Diariuszu podróжным” Filipa Orlika*, [w:] *Memuarystyka...*, s. 167.

¹⁰ J. Sarcevičienė, „Dla pewniejszej wiadomości sukcesorom moim do moich fortun należących”..., [w:] *Memuarystyka...*, s. 169.

¹¹ Tamże, s. 185.

¹² T. Ciesielski, *Zapusty szlacheckie w XVIII wieku w świetle „Opisu obyczajów za panowania Augusta III” Jędrzeja Kitowicza oraz pamiętników i dzienników czasów saskich*, [w:] *Memuarystyka...*, s. 204.

W artykule *Relacje z podróży w dziennikach i pamiętnikach kobiet z epoki oświecenia stanisławowskiego (rekonesans)* Małgorzata Chachaj z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, skupia się na temacie kobiecego podróżowania w różnych relacjach pamiętnikarskich. Wskazuje przykłady kobiet podróżniczek w XVIII wieku, m.in.: Teofilę Konstancję z Radziwiłłów Morawską, Ludwikę Byszewską, Katarzynę z Sosonowskich Platerową, Reginę Salomeę Pilsztyn, Teofilę z Jabłonowskich Sapieżynę. Podkreśla, że pamiętniki to źródła cenne, dowodzące wielkiej erudycji polskich szlachcianek okresu oświecenia. Małgorzata Chachaj stwierdza, że istnieje „konieczność badania zapisów kobiecego doświadczania świata”¹³.

Rolf Fieguth z Uniwersytetu we Fryburgu, w szkicu *Autobiografizm liryczny w „Carmina” Franciszka Dionizego Książnika*, skupia się na łacińskim tomie *Carmina*, wydanym w roku 1781. Podkreśla, że jest to zbiór o silnie autobiograficznym charakterze. Kompozycja tego dzieła jest niespójna. Jak stwierdza badacz, wynika to z „przeświadczenia poety, że *minął się z całością życia*”¹⁴. Fieguth podkreśla związek autobiografii Książnika z konstrukcją jego zbioru, wskazuje ważne momenty życia autora, których echa można odnaleźć w jego tomie, np.: inicjacja poetycka, beztraskie życie wśród jezuitów i upadek zakonu, życie na dworze, przemiany wewnętrzne poety, pobyt u Czartoryskich, samotność. Wskazując konkretne momenty w życiu Książnika, popiera je tekstem wybranych elegii. Fieguth dowodzi, że w *Carmina* autobiografizm wyznacza formę całego zbioru.

Dziennik *Mes voages* Walerii Tarnowskiej w szkicu *Dystans wobec wielkiego świata w relacji Walerii Tarnowskiej z podróży do Włoch* poddaje analizie Bożena Mazurkova z Uniwersytetu Śląskiego. *Mes voages* obejmuje listy do matki z podróży do Włoch podjętej w celu zakupu dzieł sztuki do rodzinnej kolekcji. Bożena Mazurkova koncentruje uwagę na wrażeniach hrabiny, analizuje fragmenty dziennika w aspekcie geopoetyki. Waleria Tarnowska mocno odczuwała odmienność realiów; obca przestrzeń, w której się odnalazła, „inspirowała samopoznanie”¹⁵. Nowa rzeczywistość „wyzwoliła w niej potrzebę identyfikacji tożsamości”¹⁶ – dowodzi Bożena Mazurkova.

Klaudia Smaza z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie przyjmuje geopoetykę jako metodę interpretacji *Dziejów moich własnych i osób postronnych* Wirydianny Fiszerowej. Aristokratka w swoich zapiskach utwierdzała własne poczucie tożsamości (wiele opisów poświęca bliskiej sercu Wielkopolsce), dzięki czemu konstruuje również swoją jednostkową tożsamość – konkluduje Klaudia Smaza. Podkreśla również, że „memuarystyka dawna staje dziś przed nieograniczonymi możliwościami nowych rekontekstualizacji i twórczych analiz”¹⁷, w ujęciu geopoetyki.

¹³ M. Chachaj, *Relacje z podróży w dziennikach i pamiętnikach kobiet z epoki oświecenia stanisławowskiego (rekonesans)*, [w:] *Memuarystyka...*, s. 236.

¹⁴ R. Fieguth, *Autobiografizm liryczny w „Carmina” Franciszka Dionizego Książnika*, [w:] *Memuarystyka...*, s. 238.

¹⁵ B. Mazurkova, *Dystans wobec wielkiego świata w relacji Walerii Tarnowskiej z podróży do Włoch*, [w:] *Memuarystyka...*, s. 272.

¹⁶ Jw.

¹⁷ K. Smaza, *Znaczenie miasta i przestrzeni w autobiograficznej relacji Wirydianny Fiszerowej*, [w:] *Memuarystyka...*, s. 273.

Pamiętnik. Dziennik pobytu za granicą Juliana Ursyna Niemcewicza poddaje analizie Katarzyna Puzio z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Niemcewicz podejmował w Wielkiej Brytanii próby uzyskania wsparcia dla prześladowanych Polaków. Patrzył na Anglię z punktu widzenia obywatela państwa zniewolonego. Pozbawiony uprzedzeń i chęci pełnego zrozumienia Brytyjczyków, Niemcewicz daleki jest od stereotypizacji portretu Anglika i w jego dzienniku „powstał przenikliwy, bogaty i interesujący obraz kraju i ludzi”. Artykuł Katarzyny Puzio przybliży elementy tego obrazu.

W szkicu *Obraz Polski i Polaków w tekstach autobiograficznych pisarzy obcych XX i XXI wieku* Regina Lubas-Bartoszyńska zaznajamia czytelnika z obrazem Polski i Polaków w tekstach pisarzy Zachodu. Wymienia twórców, którzy wprowadzili w Polsce nigdy nie byli, ale o niej słyszeli i byli nią zainteresowani (Paul Claudel), tych, którzy kiedyś ją odwiedzili (Alfred Döblin), poznali Żydów polskich (Franz Kafka). Impulsem do zwrócenia uwagi na sprawę polską dla wielu pisarzy był wybuch drugiej wojny światowej. Autorka artykułu klasyfikuje te relacje, we wnioskach zaś podkreśla, że obraz Polski i Polaków w nich jest pozytywny.

Memuarystyka w dawnej Polsce pozwala czytelnikowi spojrzeć z różnej perspektywy na egodokumenty dawnej Rzeczypospolitej. Badacze, których szkice zebrano w tomie, korzystają z różnych metodologii, również najnowszych. Pozycja ta jest ważnym głosem w narastającej w Polsce dyskusji nad egodokumentami i warto ją polecić.

Justyna Tyrka

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
justyna.tyrka@outlook.com